W. H. A. KLEIN

ANTIEKE GEBRUIKSFLESSEN IN SURINAME

Sinds de tweede wereldoorlog is er in Suriname een stijgende belangstelling ontstaan voor de in dit land gevonden oude dikwandige flessen uit de 17de en 18de eeuw. Terwijl in Europa en in de Verenigde Staten van Amerika van deze oude flessen meestal slechts scherven gevonden worden, vindt men in Suriname veel gave exemplaren. Dit komt door het klimaat: in de gematigde luchtstreken worden gave flessen slechts bij diepe opgravingen aangetroffen; die welke te dicht aan de oppervlakte liggen vriezen alle stuk.

De datering van oude flessen is moeilijk, omdat de boeken over de glasfabricage meestal het sier-glaswerk uitvoerig behandelen en de fabricage van flessen slechts kort vermelden; de fles was een in massa geproduceerd gebruiksvoorwerp, waarvoor men pas nu belangstelling heeft gekregen. Het is een grote verdienste van Dr. IVOR NOËL HUME, Hoofd-Archeoloog van Colonial Williamsburg (Virginia), hiervan een studie te hebben gemaakt. Aan zijn vriendelijke medewerking is het te danken dat de schrijver de nodige gegevens en literatuur voor dit artikel kon verzamelen. Voorts is de schrijver dank verschuldigd aan: de Verrerie 'Saint Gobain' (Frankrijk), het 'National Geographic Magazine', het 'Algemeen Rijks-Archief', het 'British Museum', 'City of Belfast Public Libraries', 'W. Corry & Co Ltd' (Belfast), 'City Art Museum of St. Louis', 'Blankenheim en Nolet N.V.' (Rotterdam), 'Koninklijk Instituut voor de Tropen' en 'The Barbados Museum and Historical Society'.

Vergelijken wij de dateringen van oude flessen van de verschillende schrijvers, dan verschillen deze weinig. Daar de meest overzichtelijke gegevens verkregen werden van Dr. HUME zal zijn datering worden gevolgd. HUME ging na, omstreeks welk jaar een nieuw model op de markt verscheen. Dit betekende echter

niet dat op dat ogenblik de productie van oudere modellen op-hield; wij moeten het meer zien als een geleidelijke overschake-ling. Dat oude flessen nog vele jaren nadat hun productie ge-stopt werd in gebruik bleven, zien wij bijv. op het schilderij 'Sea Captains carousing in Surinam' van JOHN GREENWOOD, van van het midden der achttiende eeuw, waarop flessen voorkomen uit het begin van die eeuw.

In de dikwandige flessen onderscheiden we twee afzonderlijke ontwikkelingen van de modellen, n.l. de Engelse flessen en de Continentale flessen.

In Engeland begon men het eerst met de vervaardiging van dikwandige flessen; experimenteel in 1630, waarna omstreeks 1650 de productie in het groot begon. Geleidelijk aan werden de modellen verbeterd en kregen zij alle een eigen kenmerk.

Omstreeks 1700 begon men op het vasteland belangstelling te krijgen voor de vervaardiging van dikwandige flessen. Met de Engelse ervaring als basis begon men met de fabricage van een eigen model, dat ook wat vorm betreft een eigen ontwikkeling doormaakte en tenslotte duidelijk verschild van de Engelse modellen.

Volledigheidshalve worden aan het slot van dit artikel ook enkele andere modellen flessen behandeld, die in Suriname zijn gevonden: 1) De vierkante flessen, bekend als 'case bottles' of 'Dutch ginbottles'. 2) Flessen van een latere datum, zonder voet, die steeds liggend bewaard moesten worden en voor sodawater en gingerale gebruikt zijn. 3) Apothekers- en parfumesflesjes.

Alle bij dit artikel afgebeelde antieke flessen en flesjes bevinden zich in de collectie van het Surinaams Museum te Paramaribo. Zij werden tentoongesteld op de 'Glas en Aardewerk'-tentoonstelling van het Surinaams Museum welke van 3 tot 20 mei 1963 gehouden werd. — Deze tentoonstelling was ook aanleiding tot het publiceren van een geïllustreerd artikel over 'Flessen van oud tot nieuw' (door PIET BOLWERK) in het Kerstnummer van *Bauxco Nieuws*, 1963, p. 6—9, waarvan een Engelse vertaling werd opgenomen in de eerste twee daaropvolgende nummers.

FLESSEN IN SURINAME

In Suriname worden het meest continentale modellen gevonden. Bekende vindplaatsen zijn: rivieroeveren, emplacements van bestaande en verlaten plantages, en tussen de grote schijfwortels van oude kankantries, vooral in de districten Suriname en Commewijne. De bij de kankantries gevonden flessen moeten

offergaven zijn geweest, al is tot op heden hierbij nog nooit een gevulde fles gevonden. Tot nu toe werd in Suriname slechts eens een fles met inhoud aangetroffen – bij een grintbaggerbedrijf in de Boven-Suriname. Hiervan was de kurk nog met een touw vastgebonden. Helaas is de fles niet bewaard gebleven.

In de genoemde gebieden vindt men slechts zelden Engelse modellen. Het meest worden deze gevonden aan de Matapica-kreek en de Motkreek, hetgeen niet te verwonderen is daar aan deze krekten vroeger zeer veel Engelse en Schotse planters gezeten hebben.

De meest voorkomende modellen hebben een inhoud van 800 tot 1000 cc, zodat wij hier te doen hebben met flessen van een inhoud van één 'pinte de Paris' voor wat de continentale flessen betreft, en de 'quart' flessen voor de Engelse flessen, voordat de standarisering werd ingevoerd.

De kleur van het glas varieert van donker olijfgroen tot bruin-groen, wanneer de flessen tegen het licht gehouden worden. Op het eerste gezicht lijken zij bijna zwart. Over het algemeen zijn de flessen die langs de rivieroeveren in de klei gevonden worden gaaf van kleur. Die welke worden opgegraven uit zand- of schelp-ritsen en de flessen die men langs het strand vindt vertonen echter meestal mooie verkleuringen, ontstaan door verwerking.

Bij sterke inwerking van natuurlijke zuren in sommige gronden, wordt het glas als het ware verteerd en blijven er alleen bruine vlokkerige lagen over, welke bij aanraking gemakkelijk uiteenvallen.

Vermeldenswaard is nog dat tegenwoordig het oude model, in Nederland 'kattetekop' genaamd, nog fabrieksmatig vervaardigd wordt en wel speciaal voor 'Mirabelle' – pruimenjenever. Deze moderne flessen zijn gemakkelijk te herkennen aan hun regelmatigte vorm en aan het ontbreken van de breukplaats van het hechtijzer. Voorts heeft het glas een uitgesproken bruine kleur.

Bij de datering van oude flessen wordt wel gebruik gemaakt van schilderijen en prenten, waarvan de datum van vervaardiging bekend is en waarop de oude modellen voorkomen. Wij weten reeds dat men hierbij voorzichtig moet zijn, aangezien de modellen soms nog vele jaren nadat zij uit de productie genomen waren, gebruikt werden.

Zo'n schilderij bestaat ook voor Suriname, het bevindt zich in het City Art Museum of St. Louis. Het is genaamd 'Sea Captains Carousing in Surinam' en is van JOHN GREENWOOD. Volgens het boek *John Greenwood in America* door ALAN BURROUGHS,

vertoefde hij van 1752 tot 1758 in Suriname en vervaardigde daar 115 schilderijen, waarvan het bovengenoemde het enige bekende is uit die periode.

Tot nu toe is het niet gelukt inlichtingen te verkrijgen over scheepspapieren die melding maken van ladingen drank in flessen die naar Suriname verscheept werden. Rekening houdend met de vele plantages welke er toen in Suriname in bedrijf waren (ongeveer 400 in 1730) en het feit dat uit oude boeken bekend is dat er veel alcohol gebruikt werd, moeten grote hoeveelheden zijn aangevoerd.

De enige tot nu toe ontvangen inlichting betreffende het gebruik van flessen voor verschepping van drank uit Suriname, werd ontvangen van Mevrouw M. A. P. MEILINK-ROELOFSZ, van het Rijks-Archief te 's-Gravenhage: "De Heer Lentze vond in brieven en papieren van Suriname 1739 (archief Sociëteit van Suriname 167, fol. 281) een ladinglijst van het schip 'Friendship' schipper William Corpe 26 februari 1739 vertrokken naar Madeira met o.a. als lading 30 flessen melasse met een waarde van fl. 300.-. Dit moeten grote flessen geweest zijn, want een waarde van 15 vaten met het zelfde product gevuld bedraagt fl. 225.-".

Zoals vermeld werd veel sterke drank gebruikt op de plantages en de meeste hadden ook goede wijnkelders. Hoewel niet van nut voor de datering van de flessen moge hier als voorbeeld van het bovenstaande de vermelding dienen van de inventaris van de wijnkelder van plantage Boxel aan de Boven-Suriname-rivier bij het overlijden van de eigenaar E. CONOLLY op 20 september 1820 (*W.I.G.* 7, 1925, p. 141): "In den kelder werden geïnventariseerd: 7 kisten Muskatel, 2 kisten Noyeau, 35 kisten van 23 fl. sherry, 5 kruiken en 5 flesschen aalbessen whisky (moet lekker zijn), 50 kisten roode wijn van 12 fl., nog een kist muscatel van 12 fl. en een aangebroken kist van 11 fl., een kist gin, 9 fl. anisette, 5 kisten Champagne, 6 kisten roode rijnwijn elk van 44 flesschen, 2 kisten witte rijnwijn elk van 44 flesschen, nog 1 dozijn flesschen Champagne, nog 24 flesschen rijnwijn en 2 kisten elk van 83 flesschen rijnwijn, 7 kisten arrac en een kist cordial, 14 kruiken Eau de Cologne, 16 flesschen Ratafia en de opsomming besluit prozaïsch, doch bij al dit lekkers onontbeerlijk, met 9 kruiken castorolie".

ENGELSE FLESSEN (fig. 1, 3, 8-16)

Door de steeds grotere vraag naar vaatwerk voor opslag en verzending van dranken en het zoeken naar een snellere manier om zulk vaatwerk te maken, begon men omstreeks 1630 met de eerste experimentele productie van dikwandige flessen. Deze waren sneller en goedkoper te vervaardigen dan de tot dan gebruikte aardewerk kruiken. De productie van deze laatste vond

FIG. 1. Overzicht van de ontwikkeling der belangrijkste Engelse modellen met hun datering. 1: 1640; 2 en 3: 1700-1720; 4: 1725-1735; 5: 1770-1790. - Behalve de eerste vorm, welke slechts volledigheidshalve wordt vermeld, zijn alle belangrijke Engelse modellen in Suriname gevonden.

echter nog voortgang tot omstreeks 1650, toen de dikwandige flessen volop in productie kwamen en de kruiken verdrongen. Het werd een mode om het nieuwe product te gebruiken, waarbij vooraanstaande families en taveernen hun eigen flessen lieten blazen, voorzien van een glaszegel. Vele van deze zegels hebben dateringen, die een grote hulp bleken, toen belangstelling voor deze oude flessen ontstond. In *The Clue of the Seal* wijst HUME (1956) er echter op dat het jaartal op het zegel niet altijd de datum van fabricage aangeeft. Volgens Lady RUGGLES-BRISE (1949) zou in sommige gevallen het jaartal wijzen op het oogstjaar van de wijn, vooral als het bijzondere goede jaren betrof. Dit wordt van andere zijde ook weer bestreden. Alles wijst er op dat wij voorzichtig moeten zijn met het hanteren van de glaszegels als jaar van productie der flessen. Deze 'sealed bottles' en scherven met de zegels vormen een zeer gewild verzamelobject in Engeland en de U.S.A.

Betreffende de ontwikkeling van de dikwandige flessen in Engeland vinden we in de literatuur (RUGGLES-BRISE, 1949) het volgende: De Welshman Sir ROBERT MANSELL, een marine-officier die ook een goed zakenman was, had verschillende glasblazerijen opgericht en opgekocht tussen 1615 en 1656 in verschillende plaatsen in Engeland. In 1623 kreeg hij een 'grant of letters of patent' van Koning JAMES I om o.a. flessen te maken. De uitvinding van het maken van dikwandige flessen wordt hier toegeschreven aan Sir KENELM DIGBY, en de glasblazers HENRY HOLDEN en JOHN COLINET pasten deze vanaf 1632 toe. De productie schijnt gering geweest te zijn. De fabricage op grote schaal werd pas ter hand genomen door Mansell. Het eerste model wordt hier gedateerd 1630 tot 1660. De volgende ontwikkelingsfase is 1650-1685 en de derde fase 1680-1715, dit model staat bekend als 'dumpy'. Ook een groter model hiervan is bekend, de 'cistern'. De vierde periode in de ontwikkeling van het model gaat tot

1741, met als kenmerk een brede bodem. In deze periode ontwikkelen zich ook de meer cilinder-vormige modellen met een langere hals. Omstreeks 1770 ontstonden de huidige vormen.

De glasrand om de hals van de fles werd oorspronkelijk aangebracht om de kurk te kunnen vastbinden. De behoefte tot het vastbinden van de kurken verdween met de uitvinding van de kurketrekker, die al in 1686 bekend was; de glasrand bleef echter gehandhaafd, waarschijnlijk als versiering.

Volgens sommige deskundigen werden oorspronkelijk de flessen met de hals naar beneden opgeslagen om een zo gering mogelijk aanrakingsvlak te hebben van het bezinksel met de wijn. Bij de continentale flessen is dit opgelost door een zeer diepe ziel in de flessen te drukken. Toen ook in Engeland de flessen met diepere ziel gemaakt werden veranderde deze gewoonte.

Naar gelang de ervaring bij het gebruik ontwikkelde zich de vorm der flessen. Hierbij dient opgemerkt dat in de behandelde periode deze vorm geen verband hield met de inhoud, zoals nu. Uit de vorm is dan ook wel ongeveer de ouderdom te bepalen doch niet de inhoud. Zij werden niet alleen gebruikt voor wijnen, bier, likeur, bronwater, olie, doch ook voor andere vloeistoffen door apothekers en alchemisten. Het eerste model werd geblazen met een betrekkelijk kleine bol, een lange hals en ondiepe ziel, hetgeen geringe stabiliteit ten gevolge had. Voor het begin der productie vinden wij in de literatuur 1632, 1640 en 1650. Typisch voor dit model is de uivorm van de bol en de glasrand welke ongeveer 1 cm onder de mond van de fles is aangebracht. De latere modellen hebben een grotere bol met uitgesproken schouders en een glasrand vlak onder de mond van de fles. Vanwege hun gedrongen karakter door de korte hals worden zij 'dumpy' genaamd. Hun stabiliteit is beter.

Daar deze modellen voor verscheping en bewaring niet economisch waren begon men omstreeks 1720 meer in druppelvorm te blazen en na het indrukken van de ziel – die nu ook dieper wordt – werd de kant recht gerold op een marmeren plaat. Pas later werd het blazen van flessen in mallen in Engeland overgenomen van het vasteland.

Naast het verschil in vorm zijn de Engelse flessen duidelijk te onderscheiden van de continentale aan de afwerking van de glasrand op de hals, die gewoonlijk beter afgewerkt is en meestal driehoekig op doorsnede of een afgeplatte uitstekende rand vormt (fig. 3).

In Suriname zijn voor zover bekend geen 'sealed bottles' gevonden. De oudste modellen zijn die van omstreeks 1700, waarvan er slechts enkele werden aangetroffen. Dit is niet te verwonderen daar slechts weinig Engelsen na de verovering door Crijnssen in Suriname gebleven zijn. De meesten vertrokken met hun bezittingen naar Jamaica. Grotere hoeveelheden van de modellen na 1750 worden gevonden in de buurt van de Matapica en Motkreek, waar omstreeks 1760 Engelsen en Schotten plantages aan-

gelegd hebben. Het is mogelijk dat daar ook flessen uit Noord-Amerika bij zijn, aangezien er een levendige handel was met Noord-Amerika, waar ook glasblazerijen gevestigd waren. Uit deze tijd dateert het bericht (HUME, in litt.): "The brigantine Speedwell of Boston, 60 tons, with seven men cleared for Surinam, carrying 10 pipes of wine and 20 horses".

CONTINENTALE FLESSEN (fig. 2, 3, 17-29)

Tegen het einde van de 17de eeuw begon men op het continent te zoeken naar een gemakkelijk in grote hoeveelheden te produceren vaatwerk, waarin vooral wijn zich goed liet bewaren (CHAMBON 1955). In Engeland had men toen al ruim een halve

FIG. 2. Overzicht van de ontwikkeling der belangrijkste Continentale modellen met hun datering. 1: 1700; 2: 1710-1725; 3: 1750; 4: 1770-1800. Al deze modellen werden in Suriname gevonden.

eeuw ervaring met dikwandige flessen en met deze ervaring als basis begon men in Frankrijk, België, Nederland en Duitsland een eigen model te ontwikkelen. Door het vele contact dat er tussen deze landen was en vooral door het trekken der glasblazers van het ene naar het andere land, ontwikkelden de dikwandige flessen zich ongeveer gelijk in deze landen. Volgens HUME ontwikkelden de modellen in Holland zich langzamer dan in Engeland, en gaf Frankrijk de snelste ontwikkeling der vormen te zien. Duidelijke kenmerken voor de genoemde landen zijn er niet, vandaar dat zij als één groep behandeld worden.

Ook hier begon men met de bolvorm. Daar het in de eerste plaats wijnflessen betrof, werd er een diepere ziel ingedrukt,

FIG. 3. Afwerking van de hals met een rand bij Engelse flessen (1-2) en bij een Continentale fles (3).

zodat het bezinksel zich in de onderrand kon afzetten met een zo gering mogelijk contact met de wijn, waardoor de smaak zo min mogelijk werd beïnvloed (CHAMBON 1955).

Als bijzonderheid kan nog vermeld worden dat de invoering van dikwandige flessen het mogelijk maakte om champagne op de markt te brengen.

Uit de literatuur blijkt dat vooral in Frankrijk de vraag naar flessen zeer groot werd, waardoor het grootste deel van de productie der blazerijen uit flessen bestond. Met de stijgende productie van glas ontstond in Frankrijk een groot probleem inzake de brandstof. Steeds grotere streken werden ontbost, zodat de Regering in 1723 en 1725 krachtige maatregelen afkondigde tegen het gebruik van hout als stookmateriaal. Voor de Languedoc was het toen echter al te laat, deze streek was reeds geheel ontbost en heeft zich nooit meer hersteld (BARRELET 1953). Een gevolg van deze maatregelen was dat de glasblazerijen zich vestigden in de buurt van de steenkolenmijnen en van de havens, waar goedkope Engelse kolen werden aangevoerd.

Met de snelle stijging van de productie en het zo goed als ontbreken van controle, is het niet verwonderlijk dat er spoedig klachten kwamen ten aanzien van inhoudsmaat en kwaliteit. Daar de flessen met de hand gemaakt werden was het te begrijpen dat er verschil van inhoudsmaat was. Op 8 maart 1735 werd in Frankrijk een verordening afgekondigd, waarbij bepaald werd dat in taveernen de drank niet meer in flessen gemeten mocht worden, doch dat daarvoor geijkte tinnen maten gebruikt moesten worden. Tevens werden voor de toekomst de flestypen gereglementeerd, waarbij de standaardmaat werd '1 pinte mesure de Paris (soit 93 cl)'. Ook werd bepaald dat zo'n fles minstens 25 onces moest wegen. Voorts werden maatstaven aangelegd voor kwart, halve en dubbele flessen (BARRELET 1953).

De ontwikkeling der modellen in België en Nederland was nauw verbonden met die in Frankrijk, doch vorderde er in een langzamer tempo. Van de Nederlandse flessenfabricage is jammer genoeg niet veel bekend. Uit de literatuur blijkt dat glasblazerijen die ook flessen vervaardigden gevestigd waren te 's Hertogenbosch en Maastricht. Ook te Makkum in Friesland werden flessen vervaardigd doch slechts gedurende een betrekkelijk korte periode, n.l. van 1768 tot 1801 (WASSENBERGH 1940).

In *l'Histoire de la Verrerie en Belgique* vermeldt CHAMBON dat in 1764 in de Oostenrijkse Nederlanden 20 glasblazerijen gevestigd waren, waarvan 13 flessen, karaffen en fioles fabriceerden. De productie bedroeg totaal 1.000.000 flessen en karaffen en 500.000 fioles voor apothekers. Deze productie werd bereikt met 235 arbeiders, waarvan 50 glasblazers.

De eerste die zich in België interesseerde voor de flessenfabricage en hiervoor een vergunning kreeg was: FRANÇOIS ROBERT DE COLNET, die in 1695 te Brussel en Gent met de vervaardiging begon. In 1727 begon GÉDÉON DESANDROUIN te Amblève de productie van flessen met 123 arbeiders en wel voornamelijk voor het bronwater van Chevron en Spa. In de omgeving van Charleroi werden vooral flessen geproduceerd voor export naar Frankrijk. In 1740 verplaatste ARNOULD DE COLNET de glasblazerij van Gent naar Brugge, om van hieruit gemakkelijker te kunnen exporteren naar de Franse eilanden en Amerika.

Omstreeks het midden van de 18de eeuw ontwikkelde zich een hevige prijzenstrijd en hieven de verschillende landen hoge beschermende rechten. Dit was een reden voor COLNET om zijn fabriek van Brugge te verplaatsen naar Duinkerken in 1749. ARNOULD DE COLNET verkocht ook naar Amsterdam en Middelburg rond 1745. Zijn omzet bedroeg 400 tot 500.000 flessen per jaar.

Volgens inlichtingen van HUME is het glas van de continentale flessen geringer in gewicht en lichter van kleur dan van de Engelse flessen. Door aanslag en verwerking van de in Suriname gevonden flessen komt het kleurverschil niet altijd goed uit, maar de afwerking van de glasrand aan de hals van de fles en de zeer diepe ziel zijn wel bijzonder kenmerkend. Deze glasranden om de hals van de fles zijn meestal rechthoekig op doorsnede en het beginpunt en het einde is goed te zien. Hierop zijn enkele uitzonderingen: bij sommige Rijnlandse en Franse flessen is de glasrand op doorsnede rond en is als het ware een glasdraad om de hals gelegd en op één, twee of drie plaatsen tegen de hals gedrukt, voor betere hechting. Een andere vorm van rand die algemeen aan België en Frankrijk wordt toegeschreven, is rechthoekig op doorsnede en gekarteld met een tandwiel terwijl het glas nog heet is. Dit is bekend als een 'rigaree' en komt voor bij flessen van de beginjaren van de 18de eeuw tot ongeveer 1760. Over het algemeen kan gezegd worden dat de breekplaats van het hechtijzer, 'pontil mark', vaker wordt aangetroffen bij de continentale dan bij de Engelse flessen. De belangrijkste continentale modellen zijn alle in Suriname gevonden (zie afbeeldingen).

DE FABRICAGE (fig. 4)

Als grondstof voor de Engelse flessen diende volgens RUGGLES-BRISE het volgende mengsel: ruim de helft silicaten, ongeveer een kwart kalk, voorts kleinere hoeveelheden potas, aluminiumoxyde en ijzeroxyde, soms ook nog kleine hoeveelheden soda en magnesia. In geen der publicaties werd iets gevonden over de samenstelling van de continentale flessen, welke wel verschillend zal zijn van die der Engelse, aangezien het glas van deze over het algemeen geringer van gewicht is en lichter van kleur.

FIG. 4. Schema van de productie-stadia van de flessen.

Voor de fabricage is juist het omgekeerde het geval, hier van werd in de literatuur (DEXEL 1950) alleen iets over de continentale flessen gevonden, doch niets over de Engelse flessen. Aangenomen mag echter worden dat de productie-methoden niet veel zullen hebben verschild. De glasblazer gebruikte voor zijn werk een speciale stoel zonder rugleuning en met vrij lange zijleuningen, waarop de blaaspijp en daarna het hechtijzer gehanteerd konden worden. Aan de blaaspijp werd vloeibaar glas uit de oven genomen en vervolgens een kogelvorm met hals geblazen. Was de gewenste grootte bereikt dan werd het hechtijzer aan de onderkant van de bol met vloeibaar glas bevestigd. Vervolgens werd de ziel ingedrukt. Hierna werd de fles bij de hals met een schaar van de blaaspijp afgesneden of door opdruppelen van koud water afgebroken. Het uiteinde van de hals dat dan ruw was, werd ter verdere afwerking weer verhit in de oven. Afwerking van de hals geschiedde met een soort pincet met gebogen punten, waarna het glasrandje werd aangebracht. Was de fles gereed en afgekoeld, dan werd het hechtijzer uit de ziel gebroken, wat dan het typische 'pontil-mark' geeft aan de oude flessen. Naast de genoemde gereedschappen werd later een marmeren plaat belangrijk, waarop de wanden der flessen recht gerold werden.

Voor zover bekend begon men voor het eerst in Frankrijk met het blazen der flessen in klei-mallen, waardoor men de thans bekende modellen wijnflessen kreeg. Deze flessen zijn te herkennen aan de rand boven aan de cilinder, het einde van de mal. De rest van de fles werd daarna met de hand afgewerkt en was daardoor vrij onregelmatig, met meestal een verdikking aan de hals.

CASE BOTTLES, ook genaamd DUTCH GIN BOTTLES (fig. 5, 25, 30-46)

Betreffende de evolutie der modellen van de vierkante 'case bottles' veelal ook aangeduid als 'Dutch gin bottles' zegt HUME (1961) dat zij niet uitsluitend voor jenever werden gebruikt. Ook

FIG. 5. Overzicht der belangrijkste modellen in de ontwikkeling van de vierkante flessen of 'case bottles' en hun datering. 1: 1625; 2: einde zeventiende eeuw; 3 en 4: achttiende eeuw. – Behalve het oudste type werden alle modellen in Suriname gevonden.

werden zij niet alleen in Nederland gemaakt. Bij opgravingen in Engeland werden scherven gevonden van 'pint' en van grotere flessen uit de eerste helft van de zeventiende eeuw.

Deze vierkante flessen van de zeventiende eeuw zijn te verdelen in twee groepen n.l. die met een kraaghals welke gesloten werden met een 'pewter screwcap' (een soort tinnen schroefdop) en die met uitgebogen hals, welke met een kurk gesloten werden. De hals is in beide gevallen zeer kort. Het is waarschijnlijk dat de eerste soort meestal gebruikt werd voor wijnen en likeuren, en het tweede type door apothekers en barbiers.

Na de eerste vrij rechtwandige modellen ging men er steeds meer toe over om de schouders breder te maken dan de voet, zodat de flessen gemakkelijker uit de kist gehaald konden worden. De bodem is meestal licht ingedrukt. Bij de oudste modellen is, evenals bij de andere oude flessen, de breekplaats van het hechtijzer te zien. De eerste flessen van het hier besproken model waren over het algemeen van dun glas (vandaar dat weinig gave exemplaren gevonden worden) en olijf- of strokleurig. De wanden zijn zwak concaaf.

In de achttiende eeuw kwam er steeds meer vraag naar deze flessen, ook voor grote modellen. Zij waren ook van dikker glas, zodat hiervan meer gave exemplaren gevonden worden.

Vele van de kleinere maten, die dikwijls een zeer dikke voet hebben, vertonen op de bodem kruisfiguren, concentrische cirkels en soms Arabische tekens. Bij opgravingen in Virginia werden vrij grote hoeveelheden scherven van deze flessen gevonden, waarvan de oudste gedateerd kunnen worden 1630-1660. Het is bekend dat zij ook in Engeland gemaakt werden en waarschijnlijk eveneens in de Engels-Amerikaanse koloniën.

Zoals gezegd werden zij voor verschillende soorten drank gebruikt en in Frankrijk (BARRELET 1953) ook voor de export van olie en wel in speciale kisten met een inhoud van 6, 9, of 12 flessen (cave of cavenettes).

De gebruikte mallen voor het vervaardigen van deze flessen waren eerst van klei, vervolgens van hout en tenslotte – tot op heden – van ijzer. Bij de flessen in houten mallen geblazen is in het glas dikwijls nog de nervatuur van het hout te zien.

Behalve van het oudste model, zijn van alle modellen exemplaren in Suriname gevonden. Vanwege het dunne glas wordt van het model van het einde van de zeventiende eeuw slechts zelden een gaaf exemplaar gevonden. De latere dikwandige modellen komen echter veelvuldig voor. Het glas hiervan is donkerder van kleur. Hun uiterlijk is nog vrij onregelmatig en heel goed te onderscheiden van de modernere flessen, welke machinaal in ijzeren mallen zijn geblazen. Een der meest voorkomende merken die gevonden worden in Suriname is 'Blankenheim en Nolet'. Voorts werden gevonden een fles 'A. van Praag & Co's Surinam Gin' en een 'Cosmopoliet, J. J. Melchers Wz Schiedam' (fig. 37-38).

SODAWATER FLESSEN (fig. 47-49)

Twee typen flessen die in Suriname gevonden worden en die beide niet rechtop gezet kunnen worden, gaven aanleiding tot vele speculaties ten aanzien van hun gebruik. Het meest gangbare idee was, dat zij gebruikt werden om het kruid droog te houden bij expedities en jachtpartijen en dat zij aan gordel of riem gedragen werden. Oud konden de flessen niet zijn, aangezien zij geblazen waren in mallen, die uit twee stukken moeten hebben bestaan voor wat het eivormig model betreft. Een cilindervormig model met het opschrift: 'Corry Belfast' bracht schrijver op het goede spoor.

De City of Belfast Public Libraries verstrekke de volgende gegevens uit de *Belfast Directories*:

1852 Corry Thos C.S. 13 Victoria Street, Aerated Water Manufacturers.

1854-55 Corry and Warnock, Victoria Street

1856 Corry Thos, Victoria Street

1858-1870 Corry and Co Victoria Street

1870-1959 (jaar van ontvangen inlichtingen) Corry W. and Co Cormac Street Belfast.

Corry & Co., Ltd., gaf de volgende inlichtingen: De Firma werd opgericht in 1850. De cilindervormige flessen werden voornamelijk gebruikt voor hun Belfast Ginger Ale. De flessen werden zover hun bekend, gemaakt in Engeland in de periode 1850 tot 1900. Het eivormig model werd gebruikt voor hun 'aerated waters' en limonade. Zij leverden o.a. aan scheepvaartmaatschappijen en exporteerden naar vele landen. De modellen waren zodanig gemaakt, dat zij niet zouden kunnen staan, waardoor de kurk nat zou blijven en het koolzuurgas niet zou ontsnappen.

Volgens een mededeling van HUME is het cilindervormige model inderdaad uit de tweede helft van de 19de eeuw. Het eivormige model moet ouder zijn. Hiervan is een exemplaar gevonden met het opschrift 'Grant Patent Soda Water'; deze firma bestond van 1817 tot 1830. Deze vorm werd ook gemaakt voor de bekende firma Schweppes. De datering van dit model kan gesteld worden op 1820-1870.

APOTHEKERS- EN PARFUMFLESJES (fig. 6, 7, 50-56)

FIG. 6. Apothekersflesjes (volgens HUME 1962, op 1/3 nat. gr.). 1 "Pharmaceutical bottle. Pale blue-green glass, 18th century." 3 "Pharmaceutical phial. Pale green glass, probably mid 18th century." 4 "Pharmaceutical phial. Pale blue-green glass, prob. same period as 3 although the wider lip often is indicative of an earlier date." 11 "Neck fragment from perfume(?) bottle, third quarter of 18th century". 12 Base of pharmaceutical bottle. Clear lead glass, traces of pontil mark. - Clear bottles of this type gradually took place of the green and blue-green forms during the second half of the 18th century.

Af en toe worden in Suriname ook kleine flesjes gevonden. Uit de literatuur blijkt dat dit apothekers- en parfumsflesjes zijn. Ten aanzien van de kenmerken ter datering is tot op heden weinig bekend.

De bredere flesjes zijn over het algemeen die welke voor apothekers vervaardigd werden. Enkele daterings-aanwijzingen slechts geven HUME (1962) en MAC KEARIN (1941). De productie in de U.S.A. was van het einde van de 18de eeuw tot in de 19de eeuw.

De kleinere, slankere flesjes voor parfum worden in Frankrijk 'topettes' genoemd. BARRELET 1953 geeft in zijn verklarende woordenlijst de volgende omschrijving: "Topetterie: fioles, flacon pour pharmacie, laboratoire, parfumerie. Taupettes ou topettes de Languedoc (XVIIIe s.) et de la region lyonnaise (XIXe s.)"

FIG. 7. Overzicht van enkele modellen van Franse parfumsflesjes uit 'Tarifs 1834 Maison Deroche et Pochet-Deroche'. 177 rouleaux à sirops; 179 topettes moulées; 180 topettes non moulées; 181 topettes de Amiens; 182 topettes de Marseille; 184 rouleaux à eau de Cologne; 185 régence.

LITERATUUR

- BARRELET, JAMES, 1953. *La Verrerie en France, de l'époque Gallo-Romaine à nos Jours*. Paris.
- BARRELET, JAMES, 1953. Le verre, le vin et la table à travers les Ages, in: *Le Vin de France dans l'Histoire*, Bulletin de l'Institut National des Appellations d'origine des vins et eaux de vie.
- BOLWERK, P., 1963. Flessen van oud tot nieuw. *Bauxco Nieuws* dec. '63.
- CHAMBON, R., 1955. *L'Histoire de la Verrerie en Belgique du 2me siècle à nos jours*. Brussel.
- COTTER, JOHN L. & HUDSON, J. PAUL, 1957. *New Discoveries at Jamestown*. Washington D.C.
- De West-Indische Gids* 1925. Een beeld uit het verleden, uit *De Periscoop* 31.XII.1924. *W.I.G.* 7, p. 140-142.
- DEXEL, WALTER, 1950. *Glass, Werkstoff und Form*. Ravensburg.
- HUDSON J. PAUL, 1961. Seventeenth Century Glass Wine Bottles and Seals excavated at Jamestown. *Journal of Glass Studies* 3, New York.
- HUME, I. N., 1955. Dating English Glass Bottles. *The Wine and Spirit Trade Record*, p. 4-10.
- HUME, I. N., 1956. At the Sign of the Rose. *The Wine and Spirit Trade Record*.
- HUME, I. N., 1956. Wine Bottle Treasures I, The Clue of the Seal. *The Wine and Spirit Trade Record*.
- HUME, I. N., 1956. Wine Bottle Treasures III, Bottles from beneath the sea. *The Wine and Spirit Trade Record*.
- HUME, I. N., 1957. Wine Relics in Virginia. *The Wine and Spirit Trade Record*.

8

9

10

11

12

FIG. 8-9. Engelse flessen: 8 (links) 1725-1735; 20 cm hoog, zeer verweerd. - 9 (rechts) omstreeks 1700, z.g. 'dumpy'; 14 cm hoog, verweerd met goudglans.

Fig. 10-12. Engelse flessen: 10 (links) omstreeks 1700; 17 cm hoog, donkergroen, met veel kleine luchtbelletjes in het glas. - 11 (midden) omstreeks 1700; 18 cm hoog, licht zee-groen, met veel luchtbelletjes in het glas; typisch Engelse kenmerken zijn de goed-afgewerkte platte, uitstekende rand, de zeer ondiepe ziel en het ontbreken van het 'pontil mark'. - 12 (rechts) 1735-1750; 18 cm hoog, olijfgroen, met enkele luchtbelletjes in het glas

FIG. 13-16. Engelse flessen: 13 (links-boven) 1730-1740; 23 cm hoog, olijkleurig; let op de hals-afwerking. - 14 (rechts-boven) 1770-1790; 21 cm hoog, bruin olijkleurig. - 15 (links-onder) 1770-1790; 22,5 cm hoog, donker olijfbuin (z.g. zwart glas). - 16 (rechts-onder) 1770-1790; 21,5 cm hoog, donker olijfbuin.

17

18

19

20

21

22

FIG. 17-19. Continentale flessen: 17 (links) omstreeks 1700; 21 cm hoog, donker olijfkleurig, met slechts enkele luchtbellens in het glas. - 18 (midden) 1710-1725; 17,5 cm hoog, donkergroen, met veel luchtbellens in het glas. - 19 (rechts) 1710-1725; 17 cm hoog, donkergroen, met enkele luchtbellens.

FIG. 20-22. Continentale flessen: 20 (links) 1710-1725; 19 cm hoog, donker olijfkleurig, zonder luchtbellens in het glas. - 21 (midden) 1770-1800; 28 cm hoog, olijfbuin, met veel luchtbellens. - 22 (rechts) 1735-1750; 21 cm hoog, donkergroen, met veel luchtbellens in het glas en een zeer diepe ziel.

FIG. 23-25. Continentale flessen: 23 (links) een van de weinige flessen met een glaszegel welke in Suriname werden gevonden, 'Constantiawijn'; 22 cm hoog, zeer licht olijkleurig. - 24 (midden) afgeplat model, vermoedelijk eerste helft achttiende eeuw. - 25 (rechts) een 'case bottle', einde zeventiende eeuw; 28½ cm hoog, uit licht olijkleurig dun glas.

FIG. 26-29. Continentale flessen: 26 (links) midden achttiende eeuw?; 19 cm hoog, verweerd. - 27 (midden-links) midden achttiende eeuw?; 27 cm hoog, licht olijkleurig met enkele grote luchtbellens in het glas. - 28 (midden-rechts) ongeveer 1750; 22 cm hoog, zeer verweerd. - 29 (rechts) 1770-1800; 28 cm hoog, zeer donker olijkleurig.

FIG. 30-34. 'Case bottles': 30 (links) achttiende eeuw; 27 cm hoog, in een klei-mal geblazen en met de hand afgewerkt. - 31 (midden-links) begin achttiende eeuw; pontil mark. - 32 (midden) einde zeventiende eeuw; pontil mark. - 33 (midden-rechts) eind negentiende eeuw; 24 cm hoog, olijfbuin; aan de regelmatige vorm is duidelijk te zien dat deze fles in een ijzeren mal is geblazen. - 34 (rechts) achttiende eeuw; 24 cm hoog, in een ruwe klei-mal geblazen en met de hand afgewerkt.

FIG. 35-38. 'Case bottles': 35 (links) eerste helft achttiende eeuw?; 25 cm hoog, donker olijfkleurig. - 36 (midden-links) eerste helft achttiende eeuw?; 24 cm hoog, donker olijfkleurig. - 37 (midden-rechts) met opschrift, 'A. van Praag & Co's Surinam Gin', 24 cm hoog, licht olijfkleurig. - 38 (rechts) met opschrift 'Cosmopoliet J. J. Melchers Wz, Schiedam', 24 cm hoog, licht olijfbuin met veel luchtbelletjes.

FIG. 39-46. Bodemmerken van enkele in Suriname gevonden 'case bottles'. In het oudste model (links-boven) is het 'pontil mark' duidelijk te zien; een later model (rechts-boven) heeft vier ingedrukte vierkantjes.

47-49

50-53

54-56

FIG. 47 (boven). Sodawaterfles: 1820-1870. – FIG. 48-49 (onder). Twee ginger-ale flessen uit de tweede helft der negentiende eeuw; de linker, heeft aan de achterzijde het merk 'Corry Belfast', het is een model dat door deze firma tussen 1850 en 1900 werd gebruikt.

FIG. 50-53. Verschillende modellen parfum en/of essence flesjes, vermoedelijk uit de eerste helft der negentiende eeuw: 50 (links) 19 cm hoog, groenachtig doorschijnend. – 51 (tweede van links) 16½ cm hoog, blauwachtig doorschijnend. – 52 (derde van links) 16 cm hoog, blauwachtig doorschijnend. – 53 (midden) 9 cm hoog, melkachtig doorschijnend. – FIG. 54-56. Apothekersflesjes: 54 (derde van rechts) Mosterdflesje uit het einde van de negentiende of het begin van de twintigste eeuw; 10 cm hoog, blauwachtig doorschijnend. – 55 (tweede van rechts) Apothekersflesje met glaszegel 'Rijks ...', ongedateerd. – 56 (rechts) Apothekersflesje, vermoedelijk uit de achttiende of het begin van de negentiende eeuw; melkachtig doorschijnend.

- HUME, I. N., 1961. The Glass Wine Bottles in Colonial Virginia. *Journal of Glass Studies* 3, New York.
- HUME, I. N., 1962. Excavations at Rosewell, Gloucester County Virginia 1957-59. *Bulletin* 225, *Smithsonian Institution*.
- HUME, I. N. (in litt.). Public Records Office, C.O. 848-851. Copies at Essex Institute, uit 'Shipping and Trade in Early New England'. *Proc. Massachusetts Hist. Soc.* 44, 1931, p. 185.
- LEEDS, E. T., 1941. 17th and 18th Century Wine Bottles of Oxford Taverns. *Oxoniensia* 6, p. 44-55.
- MAC KEARIN, G. S. & MAC KEARIN, HELEN, 1941. *American Glass* 2, New York.
- RUGGLES-BRISE, SHEELAH, 1949. *Sealed Bottles*. London.
- WASSENBERGH, A., 1940. *IIIde Verslag van het Friesch Genootschap te Leeuwarden over het jaar 1939*, Dokkum.

SUMMARY

OLD SURINAM WINE BOTTLES

Since the second world war there has been a growing interest in collecting old 'wine-bottles' found in Surinam. Little was known about the use and the date of origin, and the collected information is presented in this paper.

Two distinct types of manufacture can be distinguished. The oldest bottles were made in England starting around 1650, and the younger continental ones are dating back from the beginning of the 18th century.

Most 'wine-bottles' found in Surinam are of the continental type and are found in the oldest colonized part of the country, on the banks of the Surinam and Commewijne rivers, and on old plantation sites. The English types are mostly found near the seashore around Mattapica creek where English and Scotch cotton plantations were located during the middle of the 18th century.

To show how well-stocked the winecellars on the plantations were in those days, an inventory is given of plantation Boxel. Small wonder that with about 400 plantations existing in the 18th century, many old bottles are found. That most of them are in good condition must be attributed to the climate. All models shown are exhibited in the collection of the Surinam Museum.

A brief outline is given of the development and dating of English black-glass wine-bottles. It should be mentioned that there was considerable trade between North America and Surinam; since the Americans already had their own glassware at that time, some of the Surinam bottles may be of American origin.

The years of manufacture are only approximate, indicating when a certain model was first made. The models did not change from one year to another.

About the beginning of the 18th century, manufacturers on the continent became interested in blackglass bottles for storing and shipping wine. Based on the English experience they developed their own models, which are quite distinct from the English ones. The continental bottles generally have a longer neck and a deeper kick, and a more pronounced pontil-mark. The deep kick was made to prevent the lees mixing with the wine and to preserve the taste. There are indications that the oldest wine-bottles in England were kept upside down, for the same purpose.

At that time the model of the bottle did not give an indication of the contents, as it does today. Although they are called 'wine bottles', they were not used exclusively for wine but also for other liquids.

Next to the data on these 'wine-bottles', a short description is given of their manufacture.

Together with the above-mentioned bottles, other types are found in Surinam. Some data are presented on 'case-bottles', also known as 'Dutch gin bottles', of which quite a number are found. Just as the others, they were originally used for all kinds of liquids and only later specifically for gin.

A different type of bottle, which cannot stand upright, is sometimes found in Surinam; it was used in the 19th century for aerated water and ginger-ale from the well-known firms Corry (of Belfast) and Schweppes.

In conclusion brief mention is made of small pharmaceutical and perfume bottles, probably from the 19th century. Not much is known yet about their date of manufacture.